

В.П. Новицька ; Ін-т соціології НАН України. – К., 2010. – 15 с.

3. Семенова Л.Э. К проблеме специфики процесса гендерной социализации личности в период детства в условиях онто- и дизонтогенеза / Л. Э. Семенова // Психолог в детском саду. – 2010. – № 3. – С. 75-86.

4. Семенова Л.Э. Художественная литература и детское чтение как факторы гендерной социализации личности / Л.Э.Семенова // Психолог в детском саду. – 2010. – № 4. – С. 3-29.

5. Штылёва Л.В. Фактор пола в образовании: гендерный подход и анализ / Л. В. Штылёва. – М.: ПЕР СЭ, 2008. – 316 с.

References

1. Vyhotskyj L.S. Psyholohyya rozvytyya cheloveka. — М.: Izd-vo Smysl; Izd-vo Eksmo, 2005. — 1136 s.

2. Novyc"ka V.P. Henderna socializaciya: sociolohichni koncepciji ta praktyki: avtoref. dys. ... kand. sociol. nauk : 22.00.01 / V.P. Novyc"ka ; In-t sociolohiji NAN Ukrainy. — К., 2010. — 15 s.

3. Semenova L.E. K probleme specyfyky processa hendernoj socyalyzacyy lychnosti v peryod detstva v uslovyyax onto- i dyzontoheneza / L. E. Semenova // Psyholoh v detskom sadu. – 2010. – № 3. – S. 75-86.

4. Semenova L.E. Xudozhestvennaya lyteratura i detskoє chtenye kak faktory hendernoj socyalyzacyy lychnosti / L. E. Semenova // Psyholoh v detskom sadu. – 2010. – № 4. – S. 3-29.

5. Shtyl'ova L.V. Faktor pola v obrazovanyi: hendernyj podhod i analiz / L. V. Shtyl'ova. – М.: PER SE, 2008. – 316 s.

Афузова А.В. Роль социализации в процессе гендерного становления ребенка с нарушениями психофизического развития

В статье рассматривается проблема гендерного становления детей, которые имеют нарушения психофизического развития, в процессе их социальной адаптации. Проведен качественный анализ указанного вопроса в контексте существующих научно-исследовательских трудов, определена суть и специфика гендерного подхода в изучении социокультурных аспектов развития личности. Указаны особенности социокультурных условий процесса личностного становления гендерного субъекта на ранних этапах дизонтогенеза. Обоснована необходимость целенаправленного психологического влияния на процесс гендерного становления детей с психофизическими нарушениями во время их социализации. Определены основные направления и принципы психологического сопровождения процесса личностного становления указанной категории детей в соответствии с альтернативной стратегией гендерной социализации. Намечены основные тенденции усовершенствования процесса гендерной социализации детей с нарушениями психофизического развития в Украине.

Ключевые слова: гендерное становление, социализация, дети с нарушениями психофизического развития, психологическое сопровождение.

Afuzova A.V. The role of gender socialization in the process of becoming a child with impaired mental and physical development

The article deals the problem of gender formation children who have disorders mental and physical development, in the process of social adaptation. It conducted a qualitative analysis of this issue in the context of existing research works, defined the nature and specifics of the gender perspective in the study of social and cultural aspects of human development. These features of the socio-cultural conditions of the process of personal formation of the gender of the subject in the early stages dizontogeneza. The necessity of purposeful psychological influence on the process of gender formation of children with mental and physical disorders during their socialization. It identified the main directions and principles of psychological support of the process of personal formation of this category of children in accordance with the alternative strategy of gender socialization. It outlined the main trends of improvement of gender socialization process of children with impaired mental and physical development in Ukraine.

Keywords: gender formation, socialization, children with impaired mental and physical development, psychological support.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2016р.

Статтю прийнято до друку 07.06.2016р.

Рецензент: д.психол.н., проф. Руденко Л.М.

УДК:159.923.2-053.4

Дем'яненко Б.Т.

РОЛЬ Я-КОНЦЕПЦІЇ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ ТА ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОЇ ДОПОМОГИ

В статті розглядається роль Я-концепції в різних напрямках психотерапевтичної допомоги: психодинамічному, когнітивно-поведінковому, екзистенційно-гуманістичному та трансперсональному. Розглядається зв'язок між психодинамічним, соціодинамічним та екзистенційнодинамічним параметрами функціонального діагнозу та Я-концепції. Виділяється мотиваційно-потребовий компонент Я-концепції, так як мотивація особистості, особливо неусвідомлена, значно впливає на формування і прояв Я-концепції. Результати дослідження дозволяють уточнити поняття «базові» та «периферійні» психологічні захисти та виділити основні принципи інтегральної психотерапії: 1) принцип функціонального підходу в діагностиці та психотерапії; 2) принцип взаємозв'язку між механізмами психологічного захисту та копінг-стратегіями; 3) принцип зв'язку між психологічними комплексами і незавершеними відносинами; 4) принцип набуття цілісності та стремління до самоактуалізації. Дослідження дозволили виявити особливості Я-концепції у особистостей з емоційними та поведінковими проблемами різного віку, а також динаміку Я-концепції в процесі психологічної корекції та

інтегральної психотерапії.

Ключові слова: Я-концепція, структура Я-концепції, функціональна діагностика, механізми психологічного захисту, копінг-стратегії, інтегральна психотерапія, принципи інтегральної психотерапії.

Проблема Я-концепції є одним з найбільш актуальних завдань сучасної спеціальної психології, психотерапії, корекційної педагогіки та психології. Проблема самосвідомості особистості завжди привертала увагу вчених – представників філософії, психології та психотерапії, оскільки поведінка суб'єкта так або інакше співвідноситься з його уявленням про себе і про те, яким він повинен бути. В теоріях психотерапії багато термінів близьких до поняття Я-концепції. Наприклад, «образ я», самість, Я-система, Его-стани, Я-репрезентації, ідентичність, самосвідомість, які трактуються неоднозначно представниками різних напрямів психотерапії. Завдання нашого дослідження – розглянути роль Я-концепції у різних напрямках психотерапевтичної допомоги, на основі власних досліджень показати особливості Я-концепції у клієнтів з емоційними та поведінковими проблемами різного віку а також виявити динаміку Я-концепції у процесі психологічної корекції та інтегральної психотерапії.

У витоків створення поняття Я-концепції був американський психолог В.Джемс. На його погляд, у самосвідомості особистості можна виділити два аспекти: «емпіричне Я» і «чисте Я», або відповідно об'єкт та суб'єкт, тобто те, що пізнається і те, що пізнає. До емпіричного «Я» В.Джемс відносив реальне (матеріальне) «Я» яке включає те тільки тіло людини, але її домівку, майно, друзів, сім'ю, - а також соціальне «я», тобто ті соціальні ролі, які людина грає в суспільстві.

До чистого «Я» В.Джемс відносив духовне «я» - внутрішню суб'єктивну сутність особистості. Це найбільш стійка та інтимна частина «я», в якій знаходиться джерело наших життєвих зусиль, уваги та волі.[8, с.317-318]

В.Джемс також вперше ввів поняття субособистості та множинної субособистості. [8, с.344]

В теорії ортодоксального психоаналізу формування «Я» має специфічне трактування. З.Фрейд вважав, психологічне життя людини протікає на трьох рівнях – свідомому, підсвідомому та несвідомому. Він запропонував наступну структуру особистості: Ід, Его та Суперего. Ід – це резервуар психічної енергії, яка забезпечує енергією Его та Суперего. Ід діє за принципом задоволення. Для цієї структури є характерним функціонування за схемою первинного процесу (примітивна обробка інформації). Его підкорюється принципу реальності та діє за допомогою вторинного процесу(реалістична обробка інформації). З.Фрейд вважав, що Его – це організована частина Ід і з'являється для того, аби слідувати цілям Ід і не фруструвати їх. Я не володіє існуванням незалежно від Ід і в абсолютному сенсі завжди залежне від нього. Суперего діє за принципом морального контролю та має дві структури: сумління та Я-ідеал. З.Фрейд вважав, що Суперего формується в фалічній стадії розвитку, тобто у віці з трьох до семи років. Згідно з позицією ортодоксального психоаналізу Суперего – це моральна сила особистості, яка представляє скоріше ідеал, ніж реальність і слугує скоріше для самовдосконалення, ніж для задоволення. Його основне завдання – оцінка правильності чи неправильності чогось, виходячи з моральних стандартів, санкціонованих суспільством. [9, С.52-53]

В основу формування особистості та психологічних проблем З.Фрейд поклав два базових принципи: 1) ідентифікація, 2) заміщення. Перший процес пов'язаний в основному зі структурним формуванням особистості, а другий – з енергетичними процесами. Ідентифікація та заміщення за З.Фрейдом мають тісний зв'язок з первинним та вторинним процесами.

Один з противників ортодоксального психоаналізу Отто Ранк заперечував теорію детерміністської мотивації, яку запропонував З.Фрейд. Він писав «Несвідоме, як показує початковий сенс слова, це чисто негативна концепція, яка визначає щось як неусвідомлюване у даний момент і при цьому, теорія З.Фрейда підняла його (несвідоме) до самого потужного фактору психічного життя. Основою для цього, звичайно, є не певний психологічний досвід, а моральна необхідність, яка полягає у тому, аби знайти прийнятну концепцію Бога, звільняючи індивіда від відповідальності.». [10, с.333]

О.Ранк в теорії та практиці психотерапії виділив поняття «творча воля». Центральне значення творчої волі в поглядах Ранка на особистість видно з цього його твердження «Творчий тип має творити довільно, з імпульсних елементів, та, навіть більше, розвинути свої норми поза межами ідентифікації з мораллю «Суперего» аж до ідеальної конструкції, яка свідомо веде та спрямовує цю творчу волю всередині особистості. В цьому процесі важливо, що він виокремлює «ідеальне-я» із себе не просто на

ґрунті встановлених, але й на ґрунті ним самим обраних факторів, до яких він приходив після усвідомлення» [4, с.167].

Творча воля пов'язана з творчою уявою - основою одного з виділених нами базисного захисту, який має відношення до третинного процесу [3, с.31].

А.Фрейд продовжила дослідження свого батька, присвятивши свої дослідження механізмам психологічного захисту. Її фундаментальне дослідження механізмів захисту з позицій психоаналізу викладено у її праці «Его та механізми захисту». Роботи А.Фрейда сприяли більш глибокому розумінню формування Я-концепції у дітей та підлітків з емоційними та поведінковими проблемами. Окремо слід окреслити погляд А.Фрейда [6, с. 308-333] на особливості формування психологічних проблем підлітків. Так вона зробила аналіз зв'язку особливостей формування емоційних на поведінкових проблем та психологічних механізмів захисту. Вона вважала що тривога, страх, проблеми залежності від інфантильних об'єктів у конфлікті з амбівалентним бажанням сепарації виливаються у регресію (конфлюенція за Ф.Перлзом), що проявляється у впаданні в залежність від об'єктів заміщення. Регрес обумовлений блокуванням лібідинозних імпульсів з боку Суперого. Один з варіантів регресу проявляється у зміщенні лібідо – перенос «залежності» на новий об'єкт. Депресивні та психосоматичні прояви можуть проявлятися при неможливості примирення або вибору одного з конфліктуючих імпульсів, бажань (залежність-емансипація) при домінуючому механізмі захисту - звернення афекту на себе (ретрофлексія за Ф.Перлзом). Емоції перетворюються на свою протилежність (любов перетворюється на ненависть та навпаки), характерне заперечення та реактивне утворення. Якщо афект звернений всередину, на себе, то у підлітка можуть спостерігатися депресивні, навіть, суїцидальні наміри. Прояви агресивної поведінки пов'язані з високою напругою агресивних імпульсів, що «захищає» від об'єктів залежності, афект може бути звернений й назовні, власні агресивні імпульси проєктуються на об'єкти залежності, має місце механізм проєкції (за А.Фрейд та за Ф.Перлзом).

Подальший розвиток психоаналітичної теорії в рамках «его-психології» та «селф-психології», дозволив уточнити зв'язок між стадіями розвитку дитини та формуванням системи «ідеального-Я».

Психоаналітичні дослідження показали, що фіксація на оральній стадії призводить до фантазій про невичерпність любові, турботи та піклування. Фіксація на анальній стадії призводить до фантазій про всемогутність. Фіксація на фалічній стадії – до фантазій про необмежену владу. Такі первинні «я-концепції» і системи «я-ідеалів» є основою когнітивних установок, емоційних та вольових реакцій, а також особливостей міжособистостних стосунків, що призводить у подальшому до формування вторинної «я-концепції».

Глибинний розвиток психоаналізу відбувся у психодинамічному напрямку і носить назву «теорія об'єктних відносин» (М. Клайн, Д. Віннікот, М. Малер, Р. Фейерберн). М. Клайн передбачала, що «Суперого» з'являється у своїй примітивній формі в перші місяці життя дитини, коли в неї формується комплекс «мати-дитина». Клайн вважала, що існує два фундаментальних процеси, що складають основу раннього розвитку дитини. Перший – параноїдно-шизоїдний стан, так як дитина розщеплює («шизоїдне») груди на хорошу та погану через страх («параноїдне»). Другий – депресивний стан, коли після розщеплення та «руйнування» матері у фантазіях, дитина в стані депресивної мрійливості уявляє собі цілісну мати, яка поєднує в собі хороші та погані якості.

Томас Огден описав ще один процес, що передує двом описаним вище процесам і назвав його «аутистично-сенсорним». Він вважає, що тактильні відчуття на поверхні шкіри слугують сенсорною основою формування первинної «я-концепції» та відносин із внутрішніми об'єктами.

Первинні механізми психологічного захисту в теорії об'єктних відносин формуються між первиною «я-концепцією» та внутрішніми об'єктами, серед них найбільш важливими є такі перехресні ідентифікації як проєктивна ідентифікація та проєктивна інтросекція. В психотерапії об'єктних відносин регресія займає центральне місце. Модель взаємодії між клієнтом та психотерапевтом мають бути скопійовані з відносин мати-дитина. Мета психотерапії об'єктних відносин є модифікація патологічних структур таких, як «хибне Я» та створення умов для формування «істинного Я».

Д. Віннікот зробив радикальний крок, коли помітив, що в основі особистої ідентичності лежить перш за все відчуття буття. Іншими словами, при формуванні особистості, відчуття власного існування (екзистенції) більш важливо, ніж сексуальні або агресивні потяги: «Після буття – власна дія та

перетворення у об'єкт зовнішньої дії. Але спочатку буття». Д. Віннікот вважав, що здатність бути починається з відношення немовля до матері [8, с. 162]. Д. Віннікот у розвитку дитини вважав вирішальним етапом розвитку дитини стадію «інфантильної всемогутності», особливий вид магічного контролю, включаючи його творче використання. Об'єкт на цій стадії не віднаходиться, а начеб то створюється «інфантильною самістю». Д. Віннікот розрізняє два види самості. По-перше, самість, яка пізнає себе у міжособистісному спілкуванні, черпає з нього життєві сил, зростає та отримує досвід. Цей аспект самості він називає «істинною самістю». Okремо від цього «самість, яка не спілкується» Д. Віннікот визначає як «хибну самість», яка страждає від «розриву неперервності буття». Концепція Д. Віннікота таким чином стикається, з одного боку, з теорією гештальт-терапії, зокрема, з механізмами психологічного захисту, який виявляється у гештальт-терапії (інтроєкція, ретрофлексія, проєкція, конфлюєнція), а з іншого боку, з екзистенційною філософією М. Хайдеггера та його концепцією «забуття буття», втрата автентичності, він її визначає безособовим займенником *das Man*.

Г.С. Салліван виділив поняття динамізму – конкретні зразки поведінки, що характеризують людину протягом всього її життя – приблизно те саме, що особливості або характерні риси.

«Я» система, за Салліваном, первинна «я-концепція», розвивається у віці 12-18 місяців, коли дитина починає розуміти, які вчинки збільшують рівень тривоги, а які – знижують.

Таке розуміння формування «Я» системи близьке до концепції Е. Берна, який вважав, що на ранніх етапах розвитку дитини в Его-стані Дитини можна спостерігати его-стани Батька, Дорослого та Дитини. Берн іноді називав Батька у Дитині «електродом», здатним запускати неадекватні форми поведінки (наприклад агресію, тривогу, ізоляцію). Дорослий в Дитині, за Е. Берном, – це проникливий вчений (Професор). Его-стан Батька поділяється на два компоненти: батьківський та материнський. Трансактні психотерапевти застосовують свої методи та техніки не тільки при невротичних станах а й при депресіях і шизофренії. В основі цього підходу лежить оновлення батьківського впливу на пацієнтів з психологічними та психопатологічними проблемами.

А. Адлер надавав свідомим аспектам поведінки більшого значення ніж несвідомим. Незабаром після розриву з групою З. Фрейда, Адлер потрапив під філософський вплив Г. Вейхінгера. «Вейхінгер розвивав цікаву і багатообіцяючу ідею про те, що люди живуть фіктивними уявленнями, які не мають відповідності в реальності. Ці фікції – наприклад, «усі люди створені рівними», «чесність – найкраща політика», «мета виправдовує засоби» - не дають можливості ефективно взаємодіяти з реальністю. Вони являють собою допоміжні конструкції або припущення, але не гіпотези, котрі можна було б перевірити. Коли вони стають непотрібними, без них можна обійтись» [9, с. 137].

Однак слід зазначити, що у своїй практиці Адлер не відмовляється від поняття несвідомого та його впливу на поведінку. Він вважав, що цілі особистості дуже часто бувають неусвідомлені і фіктивні. «Я охоче підтримую оригінальні погляди Вайгенгера, котрий вважає, що і у історичному плані ідеї характеризуються розвитком від вигадок (нереальних, але практично корисних мислених конструкцій), до гіпотез з подальшим перетворенням у догми. Загалом, ця зміна напруженості дозволяє постановити різницю між мисленням нормального індивіда (вигадка, як прийом), невротика (стремління реалізувати вигадку) та психотика (здійснення вигадки: догматизація). [7, с. 136]

Цікаве трактування Адлера дане відомим українським психологом академіком Яценко Т.С. Вона виділяє один з ведучих базових захистів «від слабкості до сили» і пов'язує цей захист з фіктивними життєвими цілями. «Однією з найпоширеніших фіктивних цілей, яким підпорядковує свою життєдіяльність індивід, є прагнення переваги над іншими. Якщо людина живе з почуттям своєї переваги, тоді вона мимохідь щось робить, щоб підпорядкувати собі інших, принизити їх, дискредитувати. Дослідження Адлера висвітило вагомні аспекти психіки, які не лише доволі поширені, а й підтверджуються досвідом групової психокорекції АСПН. Це, передусім, його висновки про «життєвий план», який імперативно, хоч і непомітно для суб'єкта, впливає на поведінку і зрештою на його долю» [12, с. 373-374]

Адлер виділяє стиль життя, у структурі цього стилю ключове значення надається Я-концепції та ідеалу-Я. Таким чином, Адлер був предтечею гуманістичного напрямку в психології та психотерапії.

Основоположники гуманістичного напрямку в психології та психотерапії А. Маслоу і К. Роджерс вважали, що прагнення до самореалізації та самоактуалізації, яке властиве організму і робить

можливим його самозбереження та само посилення, є єдиним мотивуючим стимулом для людей. «Я-концепція» складається у людей дуже рано. Багато уявлень про себе, які формують Я-концепцію, ґрунтуються на особистому організмичному оціночному процесі. Однак інші уявлення про себе відображають засвоєні поняття про цінності інших. Таким чином виникає конфлікт між прагненням до самоактуалізації та Я-концепцією. Цей конфлікт породжує різноманітні механізми психологічного захисту, які перешкоджають правильному сприйняттю як внутрішнього, так і зовнішнього досвіду, а також духовному та особистісному розвитку, а також формуванню психологічних та психопатологічних проблем.

Традиційно у структурі Я-концепції виділяють три основних аспекти : 1) когнітивний, 2) оціночний та 3) поведінковий. Однак існує ще один напрям досліджень (Заліський Г.Е., Камінська Т.Ю.), який вважає необхідність виділення також мотиваційного компоненту Я-концепції. У своїх працях [5, с.6-7] представники даного напрямку вважають мотиваційний компонент важливим аспектом у структурі Я-концепції. В рамках ціннісно-діяльний підходу у структурі Я-концепції виділяють два блоки: 1) когнітивний , 2) мотиваційний блок. Мотиваційний блок надає зв'язок між когнітивним аспектом образу Я та ціннісно-мотиваційною стороною особистості.

Наші дослідження також дозволили виділити мотиваційно-потребовий компонент Я-концепції, та як мотивація особистості, особливо неусвідомлена, значно впливає на формування і прояв Я-концепції. Особливо важливим є виділення цього компоненту у Я-концепції для теорії та практики психокорекції та психотерапевтичної допомоги. Для цілей психотерапії ми модифікували ієрархію потреб А.Маслоу та включили три важливі екзистенційні потреби: потреба у свободі, потреба у цілісності, потреба у сенсі.

В межах когнітивно-поведінкового напрямку особлива увага приділяється теорії копінг-стратегій та копінг-ресурсів (Л. Мерфі, Р. Лазарус, С. Фолькман, Е. Хайм, С. Мадді, С. Хобфолл). Я-концепція розглядається як один з варіантів копінг-ресурсів.

Цікавою є концепція психологічного стресу та «консервації ресурсів» (COR-теорія) С. Хобфолла . Ресурси розглядаються як те, що є цінним для людини і допомагає адаптуватися в складних життєвих ситуаціях. В рамках ресурсного підходу розглядаються різні види ресурсів (соціальні, поведінкові, особистісні), які розглядаються з трьох позицій : про соціальність-асоціальність стратегій поведінки; активність-пасивність; пряма-не пряма(маніпулятивна) поведінка. За Хобфоллом механізм виникнення психологічних проблеми базується на: ситуаціях, що становлять загрозу втрати ресурсів; на втраті ресурсів; на відсутності компенсації витрачених ресурсів тощо. У подоланні психологічних проблем важливим виявляється принцип накопичення («консервації») ресурсів. Він полягає в тому, що люди прагнуть отримати, зберегти і використовувати свої ресурси найкращим способом, відновлювати та примножувати їх відповідно до власних цінностей та цілей, що дає можливість адаптуватися до змінних умов життєвого середовища.

Цікавий зв'язок концепції С.Хобфолла із системною сімейною терапією субособистостей Р.Шварца. За ССТС психологічна проблема виникає через порушення взаємин між субособистостями (Менеджер, Вигнанник та Саботажник) та субособистостей із Самістю, яка в нормі виступає як дирижер серед субособистостей. Травматична ситуація може супроводжуватися втратою довіри до Самості в умовах стресу, виникає порушення балансу у внутрішній системі субособистостей (одні субособистості перебирають ресурси , владу на себе, інші залишаються без нічого) тобто, наявний неадекватний розподіл ресурсів, характерна поляризація субособистостей (вимушена зміна ролей, конфронтації, неможливість відступитися від крайнощів тощо). Важливо відмітити, що окрім травматичних ситуацій реальності, до порушень у внутрішній системі може приводити й наявність Вантажів минулого, зокрема, це можуть бути застарілі думки або емоції, ригідні установки або ж думки, які передають інші члени сім'ї. Відповідно до того, яка субособистість у «внутрішній системі» домінує, змінюється поведінка особистості й в «зовнішній системі», в системі відносин з іншими людьми(на більш глибокому рівні, це відносини між субособистостями різних людей).

Вирішення психологічних проблем полягає у диференціації Самості та поверненні їй довіри субособистостей, у поверненні частин, що « застрягли у минулому» та знятті Вантажів минулого, у гармонізації взаємин між субособистостями, перерозподілі ресурсів, їх адекватному використанню , їх «консервуванню». Важливим аспектом є збалансованість внутрішньої сімейної системи й самого

терапевта. [4, с.167]

На розвиток екзистенційної психотерапії великий вплив мали екзистенційні філософи (Е.Керкегор, К.Ясперс, М.Бубер, Ж.Сартр, П. Тіліх, М.Хайдеггер) а також феноменологічний напрям Е.Гусерля.

Прибічники екзистенційного напрямку (Л.Бінсвангер, М.Босс, Р.Мей, І.Ялом, Д.Бюдженталь, В.Франкл) стверджують, що психологія та психотерапія не схожа на інші науки і мають будуватися за іншою моделлю. Екзистенційна психотерапія має будуватися на власному методі – феноменології – та власних поняттях – буття-у-мирі, модуси існування, свобода, відповідальність, становлення, трансценденція, екзистенційна комнікація, екзистенційний копінг, сенс буття. На місце каузальності екзистенційні психологи та психотерапевти ставлять поняття мотивації. Мотивація передбачає розуміння відносин між причиною та наслідком. Мотивація та розуміння – два дієвих принципи при екзистенційному аналізі поведінки. [9, С.290—295]

Слід відмітити що залишаються недостатньо вивченими роботи російських філософів М.Бердяєва та П.Флоренського у розвитку екзистенційної психології та психотерапії. Так М.Бердяєв аналізуючи роботи психоаналітиків писав «комплекс Едіпа, якому надають такого універсального значення Фрейд та психоаналітики, можна трактувати містико-символічно у світі космічної боротьби статей. Чоловіче та жіноче начала , батьківство та материнство ведуть боротьбу за перевагу. Міф Едіпа є одним з виражень цієї боротьби. У світі дня, у свідомості Едіп є невинним страждаючим, але у підсвідомому він постав проти батька, проти перемагаючого чоловічого начала, і хотів поєднатися із матір'ю, з жіночим началом землі ». Далі Бердяєв пише, що «людина повстала проти переваги логосу над материнським лоном і прагне повернутися до материнського лона і поєднатися з ним. В людині є повстання проти самого народження як відриву від материнського лона. І з цим пов'язано те, що Ранк називає травмою народження і у зв'язку з цим Фрейд каже про інстинкт смерті». [2, с.68-69]

Наш клінічний досвід показує, що на підсвідомому рівні у людини є не лише бунт проти батька, а й протест проти матері. Про це у своїх роботах пише М.Клайн розглядаючи «руйнуючу агресію» дитини і виділяє ранній етап розвитку дитини, позначаючи його як шизоїдно-параноїдний. Д. Калшед [3, с.30] виділяє архетипічні основи таких тенденцій, розглядаючи їх у поняттях «архетипічний захист» або «захист Самості».

П.Флоренський запропонував гносеологічні основи екзистенційно-феноменологічного аналізу. Його розуміння Я-концепції близьке до теорії аналітичної психології К.Юнга та архетипічної психології Дж.Хілмана. У структурі Я-концепції він виділяє три аспекти: Лик(духовний аспект особистості) він називає «Я трансцендентне», психологічний аспект особистості він ідентифікує з ім'ям людини і визначає як Ти, а соціальний аспект особистості він визначає як Личина і називає Він. Ці визначення співпадають з юнгіанськими поняттями архетипів Самості, Его та Персони. «Я трансцендентне приховане не лише від інших, але й від себе самого у власній своїй глибині. Являється ж воно чи являє себе як Ти і як Він. Як Ти воно являє себе обличчям, як Він – річчю. Через ім'я своє Я виявляє себе як Ти, і тому усвідомлює себе : через число Я стає Він, і тому оцінює себе. Духовна будова оповідає про підлягаюче Я іменем, а реальність Я висказується його числом». [11, с.133]

Слід відзначити, що сучасний стан психотерапії потребує ревізії уявлень про формування симптомів та синдромів у зв'язку з удосконалення теорії психотерапії. Оригінальний підхід до проблеми формування деяких синдромів запропонував юнгіанський психолог Е.Едінгер. Він пропонує наступне трактування симптомоутворення « кожний симптом виникає з образу якої-небудь архетипічної ситуації. Наприклад, багато симптомів тривоги мають у якості архетипічного контексту боротьбу героя з драконом або ритуал інціації. Багато симптомів розчарування та образи відтворюють архетипічну зустріч Іова з Богом. Отримання здібностей розпізнати архетип або символічний образ негайно трансформує переживання. Цей процес нерідко протікає досить хворобливо, але він має сенс.» [2, с.143-144]

В рамках сучасного розвитку психокорекційної та психотерапевтичної допомоги недостатньо вивченими залишаються праці українського академіка Яценко Т.С. В своїх працях Яценко Т.С виділяє два аспекти психологічного захисту: базовий захист в якому знаходить відображення весь інфантильний значущий досвід суб'єкта, пов'язаний з внутрішніми об'єктами, автор вважає що такий захист має

відношення до архетипів, другий аспект психологічного захисту вона називає ситуативним або периферійним. Такий захист дуже нагадує механізми психологічного захисту який описаний в ортодоксальному психоаналізі. Багаторічний досвід проведення групової психокорекційної роботи Яценко Т.С та її співробітників засвідчив що психічні захисти функціонують в певній цілісній та динамічній системі індивідуально неповторній для кожного суб'єкта. [4, с.169]

У рамках інтегрального підходу у психотерапії, що розробляється нами у 2016 році було проведено експериментальне психологічне дослідження серед 18-ти підлітків, учнів 9-го класу загальноосвітньої школи №206, з них 12 хлопців та 6 дівчат віком 14-15 років. Проводилася бесіда, спостереження, використовувалися вербальні та проєктивні методики. А саме, невербальні: малюнкові тести «Малюнок сім'ї», «Сім'я тварин», «Дім, дерево, людина», психомалюнок за Яценко Т.С. «Я йду назустріч біді»; та вербальні: методика для психологічної діагностики копінг-стратегій Е.Хейма, опитувальник «Сильні сторони та труднощі» (ССТ) Р.Гудмана, особистісний опитувальник С.Хобфолла («SACS»), методика експрес-діагностики неврозу К.Хека та Х.Хесса, методика «Індекс життєвого стилю» Р.Плутчика та Х.Келлермана, методика діагностики ірраціональних установок А.Елліса та методика «Індикатор копінг-стратегій» Д.Амірхана. Крім того, на основі ССТ Р.Гудмана нами було розроблено адаптований варіант опитувальника з виділенням окремих шкал проблем та була застосована авторська методика «Ідентифікація субособистостей», розроблена на основі критеріїв виділення субособистостей за Р.Шварцом (Спільна стаття с Качур Л.Ю. публікується у цьому Науковому Часописі).

В процесі нашого експериментально-психологічного дослідження та інтегральної глибинної психокорекції нами було виділено три варіанти «груп ризику», які мали особливості емоційних порушень та механізмів їх формування:

1) Група, де основними симптомами є страх, тривога та невпевненість – 25%; візуалізація субособистостей та формуванні психологічних проблем показала домінування Вигнанників, ведучі механізми психологічного захисту конфлюенція (за Перлзом Ф) та регресія (за А.Фрейд);

2) У групі, де домінує гнів та образа - 50%, при візуалізації субособистостей та формуванні психологічних проблем переважала роль Пожежних, та механізм захисту - проєкція (за А.Фрейд та за Ф.Перлзом).

3) У групі, де переважали субдепресивні прояви, астенизація та схильність до психосоматичних симптомів - 37%, при візуалізації субособистостей та формуванні психологічних проблем домінують Критики/Менеджери у внутрішній сімейній системі, механізм захисту – ретрофлексія (за Перлзом Ф) або зворотній афект (за А.Фрейд).

Таким чином наші дослідження показали, що формування та вплив механізмів психологічного захисту та копінг-стратегії є взаємопов'язаним. Інтегральними показниками такої взаємодії є відносини між Самістю («Істинне» Я) та субособистостями. У деформації соціально-психологічної перцепції та формуванні негативної Я-концепції у підлітків ключову роль відіграють примітивні механізми психологічного захисту та неадаптивні копінг-стратегії. Диференціація Істинного Я та трансформація негативних субособистостей є найважливішим особистісним ресурсом психологічної корекції емоційних та поведінкових проблем у підлітків.

Аналогічне дослідження було проведено серед майбутніх студентів-психологів (14 осіб) [4, с.165-170], а у 2016 році було проведено поглиблене дослідження - 14 сесій інтегральної психотерапії, яка виявила ряд психологічних феноменів, що мають теоретичний та практичний інтерес. Ведучою акцентуацією у майбутніх психологів був циклоїдний тип акцентуації (40% випадків). Для цих студентів були характерні спонтанні коливання настрою, емоційна лабільність, періодично виникали агресивні імпульси а також спостерігалися психосоматичні симптоми (порушення сну, коливання артеріального тиску, вегето-судинна дистонія). Психологічні та психосоматичні проблеми корелювали з основними мотивами символдрами та візуалізації. Так мотив луку часто супроводжувався похмурою погодою, осінньо-зимньою тематикою, межі луку були пов'язані з оточуючим з усіх сторін лісом/забором, що свідчило про депресивні тенденції, закомплексованості, зажатості. Мотив дома також відображував психологічний дискомфорт – дом сірий, непоказний, з вузькими вікнами в який важко було потрапити, що свідчило про проблему особистої інедтичності. Візуалізація субособистостей: часто у ролі

«Критика» була зла мати, демонічні фігури відьми, чаклунки або це були образи крокодила, сфінкса; «Жертва» виглядала як дитина, що плаче, ляльковий образ, образи з мультиків; «Саботажник» у вигляді змії, крокодилів або як потворна людина.

У сновидіннях студентів часто зустрічалися містичні мотиви відьми, переслідування, магічні заклинання, боротьба проти чаклунства. У проєктивних малюнкових тестах відображалася, з одного боку – залежність від матері та негативне ставлення до неї, а з іншого боку – бажання ідентифікуватися з батьком, що відображалось у фалічних образах, образі сонця, гори. Таким чином ми можемо говорити про певні негативні тенденції у ставленні до внутрішньої матері, що у теорії об'єктних відносин має назву «руйнуюча агресія дитини», «внутрішній переслідувач» чи «поганий внутрішній об'єкт». Ми це явище позначили терміном комплекс Ореста.

Таким чином, теоретичний аналіз літератури показав необхідність виділення мотиваційно-потребового компоненту Я-концепції, так як мотивація особистості значно впливає на формування і прояв Я-концепції а також є одним з основних чинників динаміки психотерапевтичного процесу.

Я-концепція тісно пов'язана з параметрами функціонального діагнозу (психодинамічним, соціодинамічним та екзистенційнодинамічним) а також має зв'язок з ієрархією механізмів захисту (архетипічним, екзистенційним, психологічним та тілесним).

Ми виділяємо базисний та периферійний захист, та вважаємо, що базисний захист має зв'язок з процесами символування та первинним, вторинним, та третинним процесами в розумінні З.Фрейда та нашому трактуванні. Базисний захист тісно пов'язаний з процесами ідентифікації, заміщення та творчою уявою. Найбільш точно він співпадає з психологічним захистом описаним в гештальт-терапії (інтродекція, проєкція, конфлюенція, ретрофлексія). Ми виділяємо, як базовий захист, конструктивні та неконструктивні ідентифікації. Конструктивна ідентифікація пов'язана з «істинним Я», а неконструктивна – з «хибним Я». Також ми виділяємо конструктивне та неконструктивне заміщення: конструктивне заміщення найбільш пов'язано з сублімацією та компенсацією, а неконструктивне – з регресією, власне заміщенням та проєкцією.

Екзистенційні основи формування особистості закладаються з раннього дитинства і в значній мірі зумовлені відносинами дитини з матір'ю. Повне розуміння Я-концепції необхідно аналізувати з позиції екзистенційного, соціодинамічного та психодинамічного підходів.

Периферичний захист співпадає з таким же розумінням як у психоаналізі, однак, він пов'язаний і детермінований основними базисними захистами.

Наші експериментально-психологічні дослідження, які проводились з підлітками та студентами у процесі інтегральної психотерапії дозволили знайти зв'язок між параметрами функціонального діагнозу та Я-концепції. Нам вдалося встановити зв'язок між стилем життя по Адлеру, субособистостями по Шварцу, основними базисними механізмами захисту та архетипічним захистом. Так особи з керівним стилем особистості мають ведучу субособистість Менеджера, базовий захист – інтродекція та ретрофлексія, в архетипічному захисті домінують контролюючі символи (магічний пил, удав, леви тощо), для них були характерні емоції сорому, вини, субдепресивні стани та психосоматичні розлади. Особи з унікаючим стилем особистості мають ведучу субособистість Вигнанник, базовий захист – конфлюенція, архетипічний захист – маленька дитина, кролик, зайчик та інше, для них були характерні емоційні проблеми пов'язані з тривогою, страхом. Особи з отримуючим стилем життя мали ведучу субособистість Пожежника, базовий захист – проєкція, архетипічний захист – вогонь, метали, крокодил, вовк тощо, для них були характерні емоції гніву, образи, агресії.

Таким чином Я-концепція має багаторівневе формування в цілому та окремих компонентів і є найважливішим критерієм динаміки психокорекційної та психотерапевтичної допомоги. Ми також виділяємо основні принципи інтегральної психотерапії: 1) принцип функціонального підходу в діагностиці та психотерапії; 2) принцип взаємозв'язку між механізмами психологічного захисту та копінг-стратегіями; 3) принцип зв'язку між психологічними комплексами і незавершеними відносинами; 4) принцип набуття цілісності та стремління до самоактуалізації.

Використана література:

1. Бердяев Н.А. О назначении человека. – М: Республика, 1993. – 383с. – (Б-ка этической мысли)
2. Даурли Д.П., Эдингер Э., Зеленский В., К.Г. Юнг и христианство / пер. Ю. Донца, М. Завьяловой, В. Зеленского, А. Шурьелева, Науч. ред. и послесл. В.В. Зеленского – СПб: Академический проспект, 1999 – 287с.

3. Дем'яненко Б.Т. Роль механізмів психологічного захисту та копінг-стратегій у визначенні ефективності психокорекційної та психотерапевтичної допомоги. Науково-методичний журнал «Логопедія» - 2015- №7, - с.27-33.
4. Дем'яненко Б.Т. Сучасні тенденції розвитку психотерапії емоційних та поведінкових порушень у дітей та підлітків. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Випуск 29: збірник наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – с. 165-170.
5. Каминская Т.Ю. Роль мотивационного компонента образа-Я в развитии самоосознания школьников. (автореф.дис.канд.психол.наук)М., 2010 – 29с.
6. Фрейд. А. Теория и практика детского психоанализа. Пер. с англ. и нем./ М.: 000 Апрель Пресс, ЗАО Изд-во ЭКСМО Пресс, 1999. — 384 с. (Серия «Психологическая коллекция»).
7. Хиллман Дж. Исцеляющий вымысел. Перевод с английского В.Зеленского,- СПб.:Б.С.К., 196 – 144с.
8. Фрейджер Р., Фрейдимен Д. Личность : теории, эксперименты, упражнения. – СПб: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002 – 864с.8
9. Холл, Келвин С, Гарднер, Линдсей. Теории личности/ Пер. С англ. И.Б. Гриншпун. 2-е. издание. – М: Психотерапия, 2008 – 672с.
10. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия./Пер. с англ. Т.С.Драбкиной. – М: Независимая фирма «Класс», 2005 – 576с. - (Библиотека психологии и психотерапии)
11. Флоренский П. Имена / Павел Флоренский. – М: Эксмо, 2007. – 400с.- (Антология мудрости)
12. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції. Навч. посібник. - К.: Либідь, 1996, - 264 с.

References:

1. Berdjaev N.A. O naznachenii cheloveka. – М: Respublika, 1993. – 383s. – (В-ка jeticheskoy mysli))
2. Daurli D.P., Jedinger Je., Zelenskij V., K.G. Jung i hristianstvo/ per. Ju. Donca, M. Zav'jalovoj, V. Zelenskogo, A. Shur'eleva, Nauch. red. i poslesl. V.V. Zelenskogo – SPb: Akademicheskij prospekt, 1999 – 287s.
3. Dem'janenko B.T. Rol' mehanizmv psihologichnogo zahistu ta koping-strategij u viznachenni efektivnosti psihokorekciyjnoї ta psihoterapevtichnoї dopomogi. Naukovo-metodichnij zhurnal «Logopedija» - 2015- №7, - s.27-33.
4. Dem'janenko B.T. Suchasni tendencii rozvitku psihoterapiї emocijnih ta povedinkovih porushen' u ditej ta pidlitkiv. Naukovij chasopis NPU imeni M.P. Dragomanova. Serija 19. Korekciyna pedagogika ta special'na psihologija. Vipusk 29: zbirnik naukovih prac'. – K.: Vid-vo NPU imeni M.P. Dragomanova, 2015. – s. 165-170.
5. Kaminskaja T. Ju. Rol' motivacionnogo komponenta obraza-Ja v razvitii samoosoznanija shkol'nikov. (avtoref. dis. kand. psihol. nauk) M., 2010 – 29s.
6. Frejd. A. Teorija i praktika detskogo psihoanaliza. Per. s angl. i nem./ М.: 000 Aprel' Press, ZAO Izd-vo JeKSMO Press, 1999. — 384 s. (Serija «Psihologicheskaja kollekcija»).
7. Hillman Dzh. Isceljajushij vymysel. Pervod s anglijskogo V. Zelenskogo,- SPb.: B.S.K., 196 – 144s.
8. Frejdzher R., Frejdimen D. Lichnost' : teorii, jeksperimenty, upravnenija. – SPb: PRAJM-EVROZNAK, 2002 – 864s.8
9. Holl, Kelvin S, Gardner, Lindsej. Teorii lichnosti/ Per. S angl. I.B. Grinshpun. 2-e. izdanie. – М: Psihoterapija, 2008 – 672s.
10. Jalom I. Jekzistencijal'naja psihoterapija./Per. s angl. T.S. Drabkinov. – М: Nezavisimaja firma «Klass», 2005 – 576s. - (Biblioteka psihologii i psihoterapii)
11. Florenskij P. Imena / Pavel Florenskij. – М: Jeksmo, 2007. – 400s.- (Antologija mudrosti)
12. Jacenko T.S. Psihologichni osnovi grupovoї psihokorekciї. Navch. posibnik. - K.: Libid', 1996, - 264 s.

Демьяненко Б.Т. Роль Я-концепции в теории и практике психокоррекционной и психотерапевтической помощи

В статье рассматривается роль Я-концепции в различных направлениях психотерапевтической помощи: психодинамическом, когнитивно-поведенческом, экзистенциально-гуманистическом и трансперсональном. Рассматривается связь между психодинамическими, социодинамическими и экзистенциально-динамическими параметрами функционального диагноза и Я-концепции. Выделяется мотивационно-потребностный компонент Я-концепции, так как мотивация личности, особенно неосознанная, значительно влияет на формирование и проявление Я-концепции. Результаты исследования позволяют уточнить понятие «базовые» и «периферические» психологические защиты и выделить основные принципы интегральной психотерапии: 1) принцип функционального подхода в диагностике и психотерапии; 2) принцип взаимосвязи между механизмами психологической защиты и копинг-стратегиями; 3) принцип связи между психологическими комплексами и незавершенными отношениями; 4) принцип приобретения целостности и стремление к самоактуализации. Наши исследования позволили выявить особенности Я-концепции у личностей с эмоциональными и поведенческими проблемами разного возраста, а также динамику Я-концепции в процессе психологической коррекции и интегральной психотерапии.

Ключевые слова: Я-концепция, структура Я-концепции, функциональная диагностика, механизмы психологической защиты, копинг-стратегии, интегральная психотерапия, принципы интегральной психотерапии.

Demyanenko B.T. The role of self-concept in the theory and practice of psychological correction and psychological care

This article describes the role of self-concept in different approaches of psychotherapeutic care: psychodynamic, cognitive-behavioral, existential-humanistic and transpersonal. It presents the connection between psychodynamic, socio-dynamic and existential -dynamic parameters of functional diagnosis and self-concept. We identify the motivational-need component of self-concept, because the motivation of the person, especially the unconscious, have the greatly influence on the formation and manifestation of the self-concept. Results of research allow to clarify the concept of "basic" and "peripheral" psychological protection and highlight the basic principles of integral psychotherapy: 1) the principle of functional approach in diagnosis and psychotherapy;

2) the principle of the relationship between psychological defense mechanisms and coping strategies; 3) the principle of the connection between psychological complexes and unfinished relationships; 4) The principle of the acquisition of integrity and the aspiration to self-actualization. Our research has allowed to reveal features of self-concept in persons with emotional and behavioral problems of different ages and the dynamics of self-concept in the process of psychological adjustment and integral psychotherapy.

Keywords: self-concept, structure of self-concept, functional diagnostics, psychological defense mechanisms, coping strategies, integral psychotherapy, principles of integral psychotherapy.

Стаття надійшла до редакції 29.05.2016 р.

Статтю прийнято до друку 30.05.2016 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Руденко Л.М.

УДК: 37.013.82: 376.2

Льїна О.В.

ДІАГНОСТИКА РІВНІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ТА РЕФЛЕКСИВНОСТІ У СТУДЕНТІВ, МАЙБУТНІХ КОРЕКЦІЙНИХ ПЕДАГОГІВ ТА ВЧИТЕЛІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

У статті проаналізовано результати констатувального експерименту щодо вивчення рівнів педагогічних здібностей та рефлексивності у студентів 2-3 курсів майбутніх корекційних педагогів та реабілітологів та вчителів початкових класів загальноосвітніх шкіл. Автором здійснено аналіз проблеми наявності особливих нахилів та здібностей у студентства, які обрали своїм фахом роботу з дітьми, які мають порушення функцій опорно-рухового апарату. Вказано на те, що у дітей з фізичними вадами розвитку можуть бути немотивовані спалахи гніву та роздратування, обумовлені коморбідними порушеннями, і вчитель, корекційний педагог, реабілітолог мають бути професіоналами високого рівня, аби не поглибити соціально-психологічну проблему «особливого» учня, вміти фахово, коректно та дипломатично залагодити конфлікт. Наголошено, що вибір професії – корекційний педагог та вчитель-реабілітолог передбачає поєднання особистісних та професійних навичок саморегулювання емоцій, поведінки, тощо. Проте, невідповідність до складних непередбачуваних ситуацій в роботі з дітьми, які мають вади розвитку, призводить до небажаних наслідків: низької продуктивності праці, помилок в роботі, конфліктним ситуаціям. Саме для попередження тенденцій до негативних професійних явищ в майбутній роботі вчителя-реабілітолога та корекційного педагога автором, в рамках дисертаційного дослідження, було проведено діагностичне обстеження студентства для виявлення «слабких сторін». Було визначено, що студенти 2-3 курсів мають, в більшості, середній рівень педагогічних здібностей і, середній рівень рефлексивності. При чому, рівень рефлексивності у студентів, майбутніх корекційних педагогів, виявився вищим ніж у студентів – майбутніх вчителів загальноосвітніх шкіл. Значущі відомості автор статті отримала аналізуючи відповіді в методиці «Педагогічні ситуації». То ж, провівши детальне вивчення результатів обстеження, автором було запропоновано заходи, необхідні для покращення існуючого стану.

Ключові слова: діти з порушеннями функцій опорно-рухового апарату, методи обстеження, методика «Педагогічні ситуації», методика «Визначення рівня рефлексивності», готовність до професійної діяльності.

Вибір професії вчителя-дефектолога, – це складний, усвідомлений акт вибору молоді людини життєвої позиції щодо подальшого свого життєвого шляху поряд з людьми з особливими потребами. І готовність до такого непростого свідомого вибору передбачає поєднання морально-етичних якостей особистості, знань про професію, способів комунікації з людьми, які мають вади фізичного та психологічного характеру, практичні знання та навички, отримані в вищому навчальному закладі, та, найголовніше, мають бути психологічно готові до роботи в системі корекційної та реабілітаційно-абілітаційної служби.

Важливою передумовою успішного професійного самовизначення є також сформованість в особистості професійно-важливих якостей – окремих психічних, психологічних і фізичних властивостей, які відповідають вимогам певної професії і сприяють успішному оволодінню нею. Підготовка до свідомого вибору професії передбачає активне формування таких психологічних якостей як здібності, інтереси, ціннісні орієнтації, прагнення, професійні плани, ідеали, переконання.

Актуальність проблеми професійного психологічного самовизначення на ниві дефектології, а саме в роботі з дітьми з порушеннями опорно-рухового апарату, полягає, насамперед, в тому, що невідповідність до складних непередбачуваних ситуацій в роботі з дітьми, які мають вади в розвитку, призводить до небажаних наслідків: низької продуктивності праці, помилок в роботі, незадоволення і пригніченого стану молодого спеціаліста, витрат додаткових коштів на перенавчання та перекваліфікацію.

Якщо у педагога дефіцит емпатії, саморегулювання, рефлексії – це призводить до формальних стосунків між ним та учнем, а у другого може викликати невротичні стани та стани відчуженості та